

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Стаття присвячена виявленню негативних явищ у сфері використання трудового потенціалу на основі оцінки стану ринку праці в Україні умовах економічної кризи.

The article is devoted to the exposure of the negative phenomena in the labour potential use on the basis of labour market estimation in Ukraine terms of economic crisis.

Ключові слова: трудовий потенціал, ринок праці, зайнятість, безробіття, економічна криза

Key words: labour potential, labour market, employment, unemployment, economic crisis.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний етап розвитку продуктивних сил характерний тим, що одним з основних економічних ресурсів є трудовий потенціал. Якість та ступінь його використання визначають результати діяльності економічної системи, рівень її конкурентоспроможності. Ефективність використання наявного в країні трудового потенціалу залежить від широкого кола чинників, що діють на нього як позитивно, так і негативно. Одним з таких чинників є фаза економічного циклу, у якій перебуває економіка країни. Як відомо, з другої половини 2008 р. країни світової спільноти охопила економічна криза, котра більш ніж помітна і в економіці України. Отже, в умовах економічної кризи виникає безліч перепон стосовно ефективного використання трудового потенціалу, що обумовлює необхідність і актуальність вивчення цього питання.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми.

Протягом останнього часу проблеми формування, використання та розвитку трудового потенціалу висвітлювали чимало українських учених, таких як О. Амоша, С. Бандур, Д. Богиня, О. Грішнова, А. Колот, Е. Лібанова, Л. Лісогор, Н. Лук'янченко, В. Новіков, О. Новікова, М. Семікіна, Л. Шаульська та інші. Дослідженням природи економічних криз, визначенням їх причин, форм прояву та наслідків займалися відомі економісти Д. Рікардо, К. Маркс, Й. Шумпетер, М. Кондратьєв, Дж. Кейнс, М. Туган-Барановський та інші. В умовах, що склалися, нагальною є потреба продовження дослідження проблем ефективного використання трудового потенціалу в контексті антикризового управління.

Мета статті полягає у виділенні на основі оцінки динаміки ринку праці в Україні основних проблем використання трудового потенціалу, що виникли з розвитком економічної кризи, та визначенні основних векторів їхнього подолання.

Виклад основного матеріалу досліджень. Використання трудового потенціалу оцінюватимемо, враховуючи те, що безпосередньо його зміст розкривається через залучення громадян до національної економіки, їхню участь у ринку праці та встановлення (виплату) винагороди за працю. Отже, розглянемо динаміку національного ринку праці в докризовий і кризовий періоди, на основі чого зробимо відповідні висновки.

Від 2001 р. стан та динаміка ринку праці в Україні були характерні позитивними тенденціями щодо підвищення економічної активності населення, зростання його зайнятості та зменшення безробіття. 2008 рік став переломним у динаміці розвитку національного й регіональних ринків праці, що швидко зреагували на загальне погіршення фінансово-економічного становища в Україні, яке почало поступово відбуватись у другій половині року і загострилося в IV кварталі.

З даних, наведених у табл. 1, видно, що від вересня 2008 р. зменшується потреба підприємств у робочій силі та зростає кількість незайнятих громадян, у т. ч. тих, які перебувають на обліку в Державній службі зайнятості. Внаслідок цього у листопаді навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце зросло до 5 осіб порівняно з 3 особами у лютому–жовтні, а до кінця року сягнуло 10 осіб.

Таблиця 1

Попит і пропозиція робочої сили в Україні у 2006–2008 рр. [1] (на кінець періоду)

	Кількість незайнятих громадян, які перебувають на обліку, тис. осіб			Потреба підприємств в працівниках на заміщення вільних робочих місць (вакантних посад), тис. осіб			Навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб		
	2006	2007	2008	2006	2007	2008	2006	2007	2008
Січень	932,6	823,2	691,2	214,5	177,7	175,0	4	5	4
Лютий	953,1	838,2	693,6	212,4	174,4	182,6	4	5	4
Березень	937,6	803,1	659,6	221,5	194,6	194,6	4	4	3
Квітень	892,3	757,4	624,1	237,2	200,7	194,7	4	4	3
Травень	829,7	707,7	592,1	255,5	212,4	205,6	3	3	3
Червень	767,6	656,2	555,0	250,9	214,8	207,2	3	3	3
Липень	738,1	631,5	537,5	246,1	211,1	201,8	3	3	3
Серпень	715,4	615,4	525,7	245,4	218,1	197,5	3	3	3
Вересень	701,5	599,9	538,2	237,9	213,3	198,6	3	3	3
Жовтень	682,8	578,5	560,5	226,6	207,4	177,5	3	3	3
Листопад	731,4	619,9	694,8	199,6	195,3	136,8	4	3	5
Грудень	780,9	660,3	876,2	170,5	175,4	91,1	5	4	10

Спад промислового виробництва, зменшення ділової активності суб'єктів господарювання стали причинами зростання обсягів неповної зайнятості. Кількість працівників, яких із ініціативи адміністрації перевели на скорочений робочий день (тиждень) у 2008 р. в Україні порівняно з попереднім роком збільшилася в середньому у 2,4 раза. На 41,8% зросла кількість працівників, яким надавали адміністративні відпустки. Кількість працівників, котрі працюють в умовах вимушеної неповної зайнятості, зросла в основному в IV кварталі 2008 р., зокрема у грудні в адміністративних відпустках, перебувала 829 тис. осіб, або 7,5% кількості штатних працівників, кількість тих, хто працював у режимі скороченого робочого дня (тижня) становила 928 тис. осіб, або 8,5%.

Одним з елементів ринку праці є заробітна плата, що відображає вартість товару робоча сила, і відповідно, слугує своєрідною вартісною оцінкою використання трудового потенціалу. У 2008 р. середньомісячна номінальна заробітна плата в Україні становила 1806 грн. і на 33,7% перевищила відповідний показник 2007 р. (був досягнутий найвищий темп зростання показника за останніх 3 роки) і майже втричі – прожитковий мінімум для працездатних осіб, який діяв у грудні (669 грн.). Індекс реальної заробітної плати у 2008 р. відносно 2007 р. становив 106,3% (проти 112,5% в 2007 р.). Протягом року (грудень 2008 р. – грудень 2007 р.) показник навіть зменшився й становив 97,0%. Серед регіонів індекс реальної заробітної плати у 2008 р. коливався від 102,3% у Дніпропетровській області до 111,6% у Закарпатській, що обумовлене регіональною диференціацією зростання розмірів заробітної плати.

Наслідком економічного спаду в країні стало загострення ситуації в сфері розрахунків з працівниками. Заборгованість з виплати заробітної плати на 01. 01. 2009 р. становила 1188,7 млн. грн. порівняно 668,7 млн. грн. у 2008 р. Таке стрімке зростання порушило тенденцію щорічного зменшення показника, що спостерігалася протягом останніх 10 років. В абсолютному вимірі сума боргу досягла рівня 1 січня 2005 р., щодо фонду оплати праці – 1 січня 2007 р. Протягом 2008 р. сума невиплаченої заробітної плати збільшилася в усіх регіонах України, за винятком Тернопільської області, при цьому найсуттєвіше – у Донецькій (на 94,6 млн. грн.), Харківській (на 56,2 млн. грн.) областях та у м. Києві (на 90,8 млн. грн.) [1].

Таким чином, аналіз динаміки ринку праці в Україні дає змогу зробити висновок, що проникнення світової економічної кризи в країну спровокувало у 2008 р. виникнення ряду явищ, які перешкоджають ефективному використанню трудового потенціалу, а саме:

- зростання чисельності незайнятих громадян (як за методологією МОП, так і тих, хто перебували на обліку в Державній службі зайнятості);
- зменшення обсягів самозайнятості й кількості вільних робочих місць;
- зниження рівня працевлаштування незайнятого населення за допомогою Державної служби зайнятості;
- збільшення кількості працівників, які з ініціативи адміністрації переведені на скорочений графік роботи або (та) перебували в адміністративних відпустках з ініціативи адміністрації;
- збільшення кількості працівників, які вчасно не одержали заробітну плату (в 3,1 рази);
- зростання суми боргу з виплати заробітної плати.

В I кварталі 2009 р. рівень безробіття (за методологією МОП) економічно активного населення працездатного віку в середньому в Україні становив 10,3%, а рівень офіційно зареєстрованого безробіття (за станом на 01. 05. 2009 р.) – 2,9% населення працездатного віку [1]. При цьому в I кварталі 2009 р. рівень безробіття в Україні був дещо нижчим, ніж в деяких європейських країнах, але вищим, ніж в Євросоюзі. Так, у середньому по країнах Євросоюзу цей показник становив 8,5%. Зокрема, в Ірландії – 9,9%, у Словаччині – 10,4%, Естонії – 11,4%, Литві – 14,6%, Латвії – 15,7%, в Іспанії – 17,4% [2].

За оцінками міжнародних експертів масштаби безробіття у світі зростатимуть ще більше року. Олів'є Бланшар, головний економічний експерт МВФ зазначив, що буде потрібний значний період часу, перш ніж показники безробіття опустяться до прийняттого рівня. За його оцінками, ще не досягнуто вищої крапки на кривій збільшення безробіття і, становище буде погіршуватися й у другому, і в третьому кварталі 2009 р.

Показники зайнятості населення на світовому ринку праці продовжують спадати. В березні 2009 р. Міжнародна організація праці (МОП) повідомила: фінансова криза й економічні потрясіння призведуть до того, що в 2009 р. кількість безробітних може зрости на 24 – 54 млн. осіб порівняно з 2007 роком. Нині ці прогнози переглянуті – фахівці передбачають, що у 2009 р. криза залишить без роботи від 39 до 59 млн. осіб в усьому світі. Згідно з новими прогнозами МОП, у країнах СНД та Південно-Східної Європи рівень безробіття виросте на 35%. У 2009 р. загальне число людей, які не мають роботи, досягне 210 – 239 млн., тим часом у 2008 р. безробітних у світі було 190 млн. Серед молоді рівень безробіття в 2009 р. може вирости до 14-15% [2].

За прогнозом Організації економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР), рівень безробіття в зоні країн-членів у 2010 р. перевищить 10% – уперше з 1990-х років. За прогнозом європейської організації роботодавців «Business-Europe», близько 4,5 млн. європейців через економічну кризу втратять у 2009 р. роботу [3].

За даними Державного комітету статистики України, у червні 2009 р. рівень безробіття в Україні становив 2,4%, що на 0,2 відсоткових пункти менше порівняно з даними за травень 2009 року. Таким чином, у червні офіційно безробітними були 658,5 тис. осіб, що на 77,8 тис. осіб менше, ніж у травні цього року.

Рівень зареєстрованого безробіття, розрахований стосовно до населення працездатного віку, на 1 серпня 2009 р. становив 2,2%. За даними Державної служби зайнятості, на цю дату на обліку в центрах зайнятості перебували 622,1 тис. незайнятих громадян, статус безробітного мали 606,9 тис. осіб. Однак кількість вакансій на зазначену дату була майже у 9 разів меншою лише 72,3 тисячі [4]. Внаслідок активних дій Державної служби зайнятості щодо працевлаштування незайнятих громадян та деякого поживлення ситуації в економіці протягом першого півріччя 2009 р. вдалося досягти зниження навантаження незайнятих громадян на вільні робочі місця з 108 осіб на 10 вільних робочих місць у січні до 86 – у липні.

Проте, незважаючи на ці певні позитивні зрушення у використанні робочої сили на ринку праці, на основі аналізу результатів соціологічних опитувань, можна зробити висновок, що з розвитком економічної кризи в Україні дедалі більше громадян відчувають її безпосередній вплив.

Так, наприклад, за результатами дослідження, що провела соціологічна служба Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова (всього було опитано 2012 респондентів зі 129 населених пунктів у всіх областях України, Києві та АР Крим) у грудні 2008 р. на питання «Чи торкнулася вас фінансова та економічна криза?» позитивно відповіли 73,8% опитаних, негативно – 19,1%; 7,2% не змогли визначитися з відповіддю. У березні 2009 р. результати відповіді на це питання суттєво змінилися у негативний бік: «так» відповіли вже 83,2% респондентів, «ні» – 13,2%, «важко відповісти» – 3,6% [5].

При цьому змінюються і напрями впливу економічної кризи на життя громадян (табл. 2), хоча найсуттєвішими проявами кризи більшість респондентів вважають зростання цін і тарифів, зниження рівня доходів та впевненості у завтрашньому дні, погіршення якості доступного харчування. Як видно з табл. 2, у березні 2009 р. ці прояви кризи стали значущими для більшої кількості респондентів, аніж у грудні 2008 р.

Таблиця 2

Динаміка відповідей респондентів на питання «У чому проявився вплив економічної кризи на ваше життя?»* [5]

	Грудень 2008 р.	Березень 2009 р.
Зросли ціни і тарифи	63,5	68,5
Знизився рівень моїх доходів	37,3	44,8
Я став менш упевненим у завтрашньому дні	31,8	43,7
Погіршилась якість харчування, що може дозволити собі моя сім'я	30,9	39,4
Мені затримують виплату заробітної плати, пенсії	19,6	17,8
Я втратив частину заощаджень	14,0	15,7
Мені стало важче виплачувати кредит	11,6	12,7
Я не можу зняти гроші з депозиту	7,8	10,8
Я не можу знайти роботу	7,0	9,4
Я не можу отримати кредит	6,7	7,2
Я втратив роботу	5,3	7,1
Мене відправили в неоплачувану відпустку	6,7	5,1
Я можу втратити майно, придбане у кредит	3,6	4,3
Зменшилася матеріальна допомога від родичів, які працюють за кордоном	1,3	3,9
Інше	0,5	1,3
Я поки що не відчув наслідків кризи	0,2	0,0
Важко відповісти	0,2	0,2

* Респонденти могли обрати будь-яку кількість варіантів відповіді

Зростання кількості відповідей респондентів спостерігається і за всіма іншими позиціями, крім затримання виплати заробітної плати, пенсії та відправлення в неоплачувану відпустку, що пояснюється деякою активізацією діяльності підприємств в першому кварталі 2009 р. Отже, результати подібних соціологічних досліджень суттєво доповнюють статистичну інформацію щодо використання трудового потенціалу на ринку праці України в кризових умовах і наочно ілюструють необхідність і напрями розроблення та реалізації антикризових заходів в зазначеній сфері.

Висновки. З метою забезпечення ефективного використання трудового потенціалу в Україні в сучасних умовах, пом'якшення для населення наслідків економічної і фінансової кризи, запобігання подальшому руйнуванню трудового потенціалу вважаємо за доцільне при розробленні антикризових заходів та програм приділяти значну увагу питанням не лише санації виробництва, фінансової стабілізації,

але й підтримки зайнятості та добробуту населення. Нагальним на сучасному етапі є підсилення державного регулювання ринку праці та підвищення його якості; захист населення від зuboжіння через втрату трудового доходу, неконтрольоване зростання споживчих цін, знецінення національної валюти. При цьому, безумовно, і самим носіях робочої сили в умовах економічної кризи, що загострює конкуренцію на ринку праці, треба займати активну позицію щодо реалізації своєї здатності до праці, а не сподіватися тільки на державну допомогу.

Література

1. *Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.*
2. *Останчук Ю. Вторая волна безработицы: прогнозы рекрутеров [Електронний ресурс] – Режим доступу: BIZ.liga.net.*
3. *Липовой Д. Масштабы мировой безработицы могут расти еще больше года [Електронний ресурс] – Режим доступу: BIZ.liga.net.*
4. *Офіційний сайт Державної служби зайнятості України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua>.*
5. *Офіційний сайт Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.razumkov.org.ua>.*